

JONAS ANIČAS

Generolas Silvestras Žukauskas

Dvidešimtojo amžiaus Lietuvos istorijos analuose generolo Silvestro Žukausko asmenybė paliko neišdildomą pėdsaką, kuris visada spindės kaip ryški žvaigždė. Jam teko būti sukuryje istorinių įvykių, lėmusių jaunos Respublikos likimą. Jis vadovavo Lietuvos kariuomenei, kuri sunkiose kovose apgynė nelengvai iškovotą šalies nepriklausomybę. Kovos dėl Lietuvos laisvės prasidėjo 1918 m. pabaigoje ir truko ligi 1920 m. pabaigos. Kariauti teko su rusų bolševikais, bermontininkais ir lenkais. Šaltiniai nenuginčijamai liudija, kad generolas S. Žukauskas parengė rusų bolševikų kariuomenės išvijimo iš Lietuvos strategiją ir vadovavo jos įgyvendinimui 1919 m. gegužės–rugpjūčio mėn.

Generolas Silvestras Žukauskas.
Nuotrauka iš Žiemgalos leidyklos archyvo.

LIETUVOS PADĖTIS NEPRIKLAUSOMYBĖS KOVŲ PRADŽIOJE

Karą pralaimėjusi Vokietija, vykdydama Santarvės (Antantės) reikalavimą, 1918 m. gruodžio mėnesį ėmė trauktis iš okupuotų teritorijų. Paskui besitraukiančią vokiečių kariuomenę slinko rusų bolševikų kariuomenė, realizuodama bolševikinę „pasaulinės revoliucijos“ doktriną. Pagal šią doktriną, okupuotos Pabaltijo žemės turėjo tapti tiltu į Vakarų Europos šalis, kuriose, kaip tikėjosi bolševikų lyderiai, vyks proletarinės revoliucijos ir bus įvesta proletariato diktatūra.

1918 m. gruodžio 12 d. rusų bolševikų kariuomenė priartėjo prie Lietuvos ir slinko toliau: gruodžio 22 d. užėmė Švenčionis, gruodžio 23 d. – Uteną, gruodžio 27 d. – Rokiškį, 1919 m. sausio 5 d. – Šiaulius, sausio 25 d. – Telšius. Į priešo rankas pateko du trečdaliai Lietuvos teritorijos. Buvo užimta Lyda, Varėna, Daugai, Aukštadvaris, Žasliai, Ukmergė, Siesikai, Šėta, Truskava, Radviliškis, Šiauliai, Luokė, Telšiai, Nevarėnai, Tirkšliai, Mažeikiai. Lietuvą puolusias rusų bolševikų pajėgas sudarė trys divizijos su artilerija ir kitomis pagalbinėmis ginklų rūšimis, iš viso apie 20 000 kovotojų. Vėliau šios pajėgos buvo pastiprintos gausiais papildymais iš Rusijos. Lietuviai turėjo apie 3000 dar neapmokytų savanorių ir tik kai kuriose vietose pasipriešindavo besiveržiančiai rusų bolševikų kariuomenei. Bolševikai siekė užimti Kauną ir priėti Rytprūsių sieną. Kaunas turėjo būti paimtas supamuojų manevru iš šiaurės ir pietų. Tačiau kasdien auganti ir stiprėjanti Lietuvos kariuomenė suardė bolševikų planą. Po kautynių ties Kėdainiais (1919 m. vasario 7–10 d.), Jieznu (vasario 10 ir 13 d.) ir Alytumi (vasario 12–13 d.) bolševikų puolimas buvo sustabdytas, Kaunui gresiantis pavojus pašalintas.

Lietuviai ruošėsi tolimesnei kovai: organizavo ir mokė kariuomenės dalis, iš Vokietijos nupirko ginklų ir drabužių, iš pakrikusios vokiečių kariuomenės, susitarę su jos vadovybe, sudarė penkis saksų savanorių batalionus. Šie batalionai buvo Lietuvoje iki 1919 m. liepos ir padėjo lietuviams kovoti su rusų

bolševikų kariuomene. Vokiečių kariuomenės dalių Lietuvoje vadas buvo generolas W. Eberhardtas, ryšių karininkas prie Lietuvos kariuomenės vadovybės – pulkininkas D. Šrioderis (Schröder)¹.

KARIUOMENĖS RENGIMAS LEMIAMOMS KOVOMS

1919 m. balandžio 26 d. generolas Silvestras Žukauskas buvo paskirtas Generalinio štabo viršinininku². Jis nedelsdamas ėmėsi telkti kariuomenę priešui pulti ir išvyti iš Lietuvos. Norėdamas išsiaiškinti padėtį, generolas S. Žukauskas lankėsi kariuomenės dalyse, kariniuose sandėliuose, kalbėjosi su kareiviais ir karininkais. Lietuvos kariuomenė buvo labai prastai ginkluota. Tačiau generolą džiugino Lietuvos žmonių geranoriškumas. Valstiečiai savo arkliais perveždavo kareivius iš vienos vietos į kitą, moterys steigdavo maitinimo punktus, rinkdavo kariuomenei maistą. Gyventojai šiltais sutikdavo įžygiavusius Lietuvos karius. Tokia gyventojų parama kėlė kariuomenės nuotaiką ir pasiryžimą vaduoti Lietuvos žemę. Ir vis dėlto generolas S. Žukauskas padarė išvadą, kad Lietuvos kariuomenės pajėgos dar per silpnos vykdyti didesnio masto operacijas. Iki 1919 m. balandžio pabaigos įsiveržusiai rusų kariuomenei buvo priešinamasi tik vietinės reikšmės kariniais veiksmais, siekiant sustabdyti jos veržimąsi į krašto gilumą, išvaduoti tą ar kitą vietovę, paimti belaisvių, atimti ginklų, varginti priešą ir jį demoralizuoti.

Nerimą kėlė ir lenkai, 1919 m. balandžio 19 d. išviję bolševikus iš Vilniaus, jame įsitvirtinę ir toliau puolę rusų bolševikų kariuomenę Trakų–Širvintų–Pabradės ir Ašmenos–Salų kryptimis. Lenkai sutriuškino raudonarmiečių Pabradės grupę ir nustūmė Švenčionių link. Toks pat likimas ištiko ir Širvintose stovėjusią raudonarmiečių grupę. Persekiodami jos likučius, lenkai veržėsi Trakų, Maišiagalos ir Ukmergės link.

Lietuvos kariuomenės vadovybė, Generalinio štabo viršinininkas generolas S. Žukauskas atidžiai sekė lenkų kariuomenės operacijas. Balandžio 27 d. Lietuvos kariuomenei buvo duotas įsakymas užimti Vievio geležinkelio stotį ir patį miestelį. Žvalgai pasiekė Rykantus, Naujuosius Trakus ir čia pirmą kartą susitiko su lenkų būriais. Siekdamas, kad lenkai, persekiodami raudonarmiečius, neužimtų Širvintų, Giedraičių ir Ukmergės, generolas S. Žukauskas suplanavo labai drąsų, bet rizikingą manevrą. Jis davė įsakymą Panevėžio atsargos batalionui žygiuoti iš Kėdainių ir išvyti rusus iš Ukmergės. Taigi raudonarmiečiams buvo paliktas atviras kelias iš Panevėžio pulti per Kėdainius, bet šie nesuseriorientavo ir viskas baigėsi sėkmingai. Gegužės 3 d. Panevėžio atsargos batalionas užėmė Ukmergę. Šiose kautynėse kartu su lietuviais dalyvavo ir saksų savanoriai. Puolimo metu buvo paimta daugiau kaip 500 belaisvių, daug lengvųjų ginklų ir kitokio turto. Tęsiant puolimą, gegužės 7 d. buvo užimtos Širvintos. Čia lietuviai susitiko su lenkais ir susitarė kartu pulti Giedraičius. Jie buvo užimti gegužės 9 d.³ Tai buvo pirmosios stambesnės Lietuvos kariuomenės puolamosios kautynės. Nuo šiol ji perėmė iniciatyvą.

1919 m. gegužės 7 d. generolas S. Žukauskas buvo paskirtas vyriausiuoju kariuomenės vadu, kartu paliekant eiti ir Generalinio štabo viršinininko pareigas. Tai jis gegužės 7 d. įsakymu Nr. 1 pranešė kariuomenei: „Valstybės Prezidento 1919 m. gegužės 7 d. įsakymu esu paskirtas visos Lietuvos kariuomenės Vyriausiuoju Karo Vadu, kurio pareigas pradėjau eiti, palikdamas ir toliau Generalinio Štabo Viršinininku“⁴.

Lenkams užėmus Vilnių, generolui S. Žukauskui teko skubiai keisti strateginius planus. Vietoje planuoto žygio Vilniui išvaduoti teko nustatyti kitas strategines kryptis. Buvo sudarytos dvi rinktinės: viena – nukreipta Ukmergės–Utenos–Zarasų kryptimi, kita – Panevėžio–Rokiškio–Obelių kryptimi. Panevėžio ir Ukmergės pavadinimai šioms rinktinėms išliko tol, kol buvo suformuotos brigados, o vėliau – divizijos. Ukmergės rinktinę sudarė 1-asis pėstininkų pulkas, lengvosios artilerijos baterija (du pabūklai), saksų savanorių batalionas; vėliau prisijungė Ukmergės ir Vilniaus batalionai bei husarų pulko eskadronas. Rinktinei vadovavo karininkas Kazys Ladyga, vėliau – karininkas Pranas Liatukas. Panevėžio rinktinei priklausė 2-asis pėstininkų pulkas, Panevėžio atskirasis batalionas, Marijampolės batalionas, Joniškėlio partizanai ir lengvosios artilerijos baterija (keturi pabūklai). Iš pradžių Panevėžio rinktinei vadovavo karininkas Jonas Variakojis, vėliau – karininkas Maksimas Katchė, karininkas Vincas Grigaliūnas-Glovackis ir karininkas Stasys Nastopka.

Generolas S. Žukauskas tarėsi su Kaune rezidavusiu vokiečių kariuomenės Lietuvoje vadu generolu W. Eberhardtū dėl paramos. W. Eberhardtas paskyrė pulkininką D. Šrioderį ryšių karininku prie Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo. D. Šrioderis nuolatos buvo prie vyriausiojo karo vado generolo S. Žukausko, su juo važinėjo į Ukmergę ir Kėdainius, lankė rinktinių vadus ir saksų savanorių dalinius pafrontėje.

Svarbus moralinis kariuomenės parengimo ginti Tėvynę aktas buvo karių priesaika. Vyriausiojo kariuomenės vado įsakymu 1919 m. gegužės 11 d. Kaune, Rotušės aikštėje, įvyko pirmoji iškilminga kariuomenės priesaika. Į šventę atvyko Respublikos Prezidentas Antanas Smetona, Valstybės Tarybos pirmininkas Stasys Šilingas ir jos nariai, Ministrų kabineto pirmininkas Mykolas Sleževičius su ministrais, Anglijos, Prancūzijos, JAV ir Švedijos karinių misijų atstovai, vokiečių karininkai. Aikštėje prie specialiai įrengto altoriaus pamaldas laikė Kauno įgulos kapelionas kunigas Bronislovas Bumša, o Katedroje – vyskupas Pranciškus Karevičius, kuris po to skaitė ir priesaikos tekstą. Po pamaldų vyko paradas, kuriam vadovavo generolas S. Žukauskas. Paradą priėmė Respublikos Prezidentas, vyriausiasis ginkluotųjų

pajėgų vadas A. Smetona. Buvo prisaikdintos visos Kauno įgulos kariuomenės dalys. Fronte esanti kariuomenė priesaiką davė kitu laiku dalių vadų nuožiūra⁵.

PIRMASIS GENERALINIO PUOLIMO ETAPAS

Išsprendęs svarbiausius strateginius uždavinius ir parengęs kariuomenę jų vykdymui, vyriausiasis karo vadas generolas S. Žukauskas davė įsakymą 1919 m. gegužės 18 d. sustiprinti žvalgymą: Utenos rinktinei – Utenos kryptimi, Panevėžio rinktinei – Panevėžio, Rokiškio kryptimi; priešui traukiantis, pulti ir persekioti. Puolimas prasidėjo auštant ir išsiplėtojo į stambią operaciją. Panevėžio rinktinėje kovėsi vien lietuviai. Rinktinė buvo sutelkta prie Ramygalos ir Krekenavos. Puolimui sudarytos trys voros su rezervu. Rinktinė pradėjo puolimą ankstyvą gegužės 18 d. rytą. Dešiniajai ir vidurinei voroms sekėsi gerai, o kairioji vora sutiko stiprų pasipriešinimą prie Ėriškių ir Rajūnų kaimų. Pasiųsti rezervai priešą privertė trauktis. Gegužės 19 d. pavakaryje buvo užimtas Panevėžys. Gegužės 21 d. bolševikai vėl įsiveržė į Panevėžį. Lietuviai pergrupavo jėgas pulti Panevėžį iš pietryčių pusės ir gegužės 23 d. išvadavo miestą. Išvadavusi Panevėžį, rinktinė puolė toliau dviem voromis: viena – Miežiškiai–Raguvėlė – link Raguvos, kita – nuo Vadoklių link Raguvos.

Tuo metu Joniškėlio partizanų batalionas, vydamas raudonarmiečius, gegužės 24 d. užėmė Pasvalį, Pumpėnus, gegužės 25 d. – Krinčiną, Daujėnus, o gegužės 26 d. visai išvijoj bolševikus iš šiaurinės Lietuvos ir įsitvirtino palei Latvijos sieną.

Ukmergės rinktinė iš pozicijų prie Vidiškių miestelio pagal Šventosios upę trimis voromis pradėjo pulti abipus Ukmergės–Utenos plento. Svarbiausias puolimo tikslas buvo užimti Kurklius bei plotą tarp Šventosios ir Virintos upių. Smarkiausiai bolševikai priešinosi prie plento, bet karininkas K. Ladyga su dešiniąja vora pro Lyduokius prasiveržė į bolševikų užnugarį, ir priešas buvo priverstas trauktis. Gegužės 18 d. užėmus Kurklius, puolimas buvo nukreiptas į šiaurę. Gegužės 19 d. Ukmergės rinktinės kariai užėmė Anykščius, gegužės 20 d. – Andrioniškį, gegužės 21 d. – Viešintas. Toliau 1-ojo pėstininkų pulko daliniai puolė Utenos–Zarasų kryptimi.

Siekiant sustiprinti vyriausiojo karo vado vadovavimą karinėms operacijoms, generolas S. Žukauskas 1919 m. gegužės 27 d. buvo atleistas iš Generalinio štabo viršininko pareigų ir paliktas tikrai vyriausiuoju karo vadu. Įsakymas Lietuvos kariuomenei Nr. 96 skelbė: „Laikinosios vyriausybės įsakymu nuo birželio 1 d. š.m. Vyriausiasis karo vadas generolas Silvestras Žukauskas nuo š.m. gegužės 27 d. paliuosuojamas nuo pildymo Generalinio Štabo Viršininko pareigų ir nuo to laiko įsakoma jam eiti vien tik pareigas Vyriausiojo karo vado. Generalinio štabo viršininku skiriamas karininkas Velykis nuo š. m. gegužės 29 d. Krašto apsaugos ministeris karininkas Merkys. Generalinio štabo viršininkas karininkas Velykis“⁶ (šio ir kitų dokumentų kalba netaisyta – *red.*).

Dera pažymėti, kad generolas S. Žukauskas, gerai suprasdamas duomenų apie priešą svarbumą karinių operacijų sėkmei, kaip tik tuomet padėjo Lietuvos kariuomenės žvalgybinio darbo pagrindus. 1919 m. gegužės 12 d. Generaliniame štabe buvo įsteigtas Žvalgybos skyrius, o gegužės 19–23 d. vyriausiasis karo vadas patvirtino pirmąsias šio skyriaus veiklos instrukcijas. „Instrukcijoje rinkimo žinių apie priešą“ nurodyta, kad karinės žvalgybos tikslas – nustatyti „priešo jėgų didumą, jų panaudojimą, medžiaginį aprūpinimą, taipogi apie užnugario susisiekimo pasirengimą“. Kontržvalgyba turėjo sekti „slaptą priešų špionažą ir tas valstybines organizacijas, kurios veda kovą prieš dabartinį valstybinį sutvarkymą“⁷.

Lietuvos kariuomenei išvadavus Panevėžį, bolševikų štabai susitelkė Kupiškyje, o pozicijas įrėngė prie Kupiškio, abipus geležinkelio. Panevėžio rinktinė puolimą pradėjo gegužės 26 d. trimis voromis, gegužės 27 d. užėmė Subačių ir tęsė puolimą. Gegužės 28 d. rinktinė sutiko stiprų pasipriešinimą prie Rudilės, Rudžiūnų ir Miliūnų kaimų. Tuo laiku Joniškėlio partizanų bataliono kuopa, vadovaujama karininko A. Michelevičiaus, prasiveržė pro bolševikų priedangą ir užėmė Rokiškį prieš užnugaryje. Bolševikai pasitraukė. Gegužės 31 d. buvo užimtas Kupiškis, o birželio 3 d. – Skapiškis. Priešas pro Obelius traukėsi Daugpilio link.

Ukmergės rinktinė keletą dienų laukė, kol bus užimtas Kupiškis. Pagrindines jėgas rinktinė sutelkė abipus plento Ukmergė–Utena. Gegužės 31 d. prasidėjo Utenos puolimas trimis voromis. Visos voros smarkiai kovėsi prie Alantos, Pakalnių, Leliūnų ir Vyžuonų. Kovos vyko tris dienas. Bolševikai neatsilaikė ir pasitraukė. Birželio 2 d. lietuviai kartu su saksų savanorių daliniais užėmė Uteną.

Užėmus Uteną, saksų savanorių dalys pasitraukė iš fronto ir liepos mėnesį išvyko iš Lietuvos. Lietuvių kariuomenės dalys tęsė puolimą. Birželio 3 d. jos užėmė Užpalius Daugailius ir Tauragnus, birželio 7 d. – Obelius. Karinė vadovybė užmezgė ryšius su Latvijos kariuomene, vijusia raudonarmiečius iš savo šalies.

Istorikas Kazys Ališauskas, aprašydamas Lietuvos kariuomenės generalinio puolimo pirmąjį etapą, pabrėžė: „Šias kautynes gen. Žukauskas vedė su ypatingu atsargumu – nerizikuodamas sudėtingais manevrais, suprasdamas, kad jaunai Lietuvos kariuomenei ir nedidelis pralaimėjimas gali skaudžiai

atsiliepti⁸. 1919 m. birželį priėjęs Salako–Dusetų–Obelių liniją, generolas S. Žukauskas trumpam sustabdė karo veiksmus, kad kariuomenė pailsėtų ir susitvarkytų.

Lietuvos kariuomenei pradėjus kovas dėl šalies nepriklausomybės, iškilo pasižymėjusių karių apdovanojimo klausimas. Iki atitinkamo pasižymėjimo ženklo įsteigimo buvo numatyta nusipelnčius karius apdovanoti raudonais su juodais pakraščiais kaspinėliais, nešiojamais sagos kilpelėje. Vyriausiasis karo vadas generolas S. Žukauskas 1919 m. gegužės 18 d. įpareigojo veikiančių karinių dalinių viršininkus pristatyti apdovanojimui mūšiuose pasižymėjusius karininkus bei kareivius, o birželio 28–29 d. pats aplankė Panevėžio rinktinę ir įteikė pirmuosius kaspinėlius.

1919 m. liepos 30 d. Laikinoji vyriausybė priėmė pirmąjį įstatymą dėl kryžiaus „Už Tėvynę“ įsteigimo. Trijų laipsnių kryžių buvo numatyta skirti karininkams ir kareiviams už narsumą kovose su priešais. Pirmojo ir antrojo laipsnio kryžiai buvo plieniniai, o trečiojo – žalvariniai. Antrojo ir trečiojo laipsnio kryžių juostą puošė metalinis ažuolo lapų vainikas. Valstybės Prezidento aktu 1919 m. rugpjūčio 22 d. I laipsnio (žemesniu) kryžiumi „Už Tėvynę“ buvo apdovanoti 40 karininkų ir 180 kareivių, II laipsnio – trys karininkai ir trys kareiviai. Taip buvo įteisinti ankstesnieji generolo S. Žukausko apdovanojimai. Vėliau pasižymėjusieji kariškiai buvo apdovanojami tik remiantis Respublikos Prezidento aktais. Ministrų kabinetas, remdamasis Valstybinės archeologinės komisijos prašymu, 1919 m. lapkričio 26 d. keturkampį kryžių „Už Tėvynę“ pakeitė Vyčio skydo šešiakampiu kryžiumi. 1920 m. vasario 3 d. Respublikos Prezidento įsakymu kryžius „Už Tėvynę“ buvo pavadintas Vyčio kryžiumi. Remiantis šiuo įsakymu, anksčiau apdovanotieji kryžiumi „Už Tėvynę“ buvo laikomi apdovanotais Vyčio kryžiumi⁹.

Lietuvos kariuomenės laimėjimus fronte viltingai sekė lenkų okupuoto Vilniaus lietuviai. Išliko autentiškas dokumentas – Vilniaus lietuvių susirinkimo, įvykusio 1919 m. birželio 15 d., sveikinimas „Jo Ekselencijai Vyriausiam karo vadui generolui Žukauskui“, kuriame rašoma: „Birželio 15 dieną 1919 metais mes, Vilniaus lietuviai, gavę leidimą iš dabartinių okupantų viešai susirinkti per gegužinę, ir išklausę mūsų Laikinojo lietuvių komiteto pranešimo apie dabartinį Lietuvos padėjimą, didžiai nudžiugome, išgirde apie pasėkmingą mūsų kariuomenės žygiavimą, ginant Lietuvos žemę nuo atėjūnų. Kuo gyviausia ir stipriausia mūsų viltis – tai Lietuvos narsioji Tamstos vadovaujamoji kariuomenė. Gera ginti Tėvynę nuo priešų, už Tėvynę saldu net mirti. Valio Lietuvos kariuomenė!“¹⁰

1919 m. liepos 6–12 d. Panevėžio rinktinė vykdė užduotis dešiniajame priešo sparne, kad Ukmergės rinktinė būtų lengviau pulti. Lietuvos kariai priartėjo prie Dauguvos upės, tačiau nustumti bolševikų už Dauguvos nepavyko ir teko atsitraukti į poziciją Subatas–Aleksandravėlė. Iki rugpjūčio 22 d. kautynės visu frontu aprimo, tik reitsykiais buvo sustiprinama žvalgyba, nes kariuomenė rengėsi suduoti priešui galutinį smūgį.

ANTRASIS GENERALINIO PUOLIMO ETAPAS

Vyriausiojo karo vado generolo S. Žukausko įsakymu, 1919 m. liepos 18 d. generalinį puolimą vykdžiusi kariuomenė buvo suskirstyta į brigadas. Tai buvo padaryta siekiant sustiprinti ir palengvinti vadovavimą kariuomenei. 1-ąją brigadą sudarė buvusios Ukmergės rinktinės dalys: 1-asis pėstininkų pulkas, Ukmergės ir Vilniaus batalionai, lengvosios artilerijos baterija ir husarų eskadronas. 2-ąją brigadą sudarė buvusios Panevėžio rinktinės dalys: 2-asis pėstininkų pulkas, Marijampolės, Panevėžio ir Joniškėlio batalionai, atskira gudų kuopa, trys lengvosios artilerijos baterijos ir husarų eskadronas. Iš viso šiame fronte buvo du pėstininkų pulkai, penki atskiri batalionai, viena atskira kuopa, keturios lengvosios artilerijos baterijos ir du husarų eskadronai. Rusų bolševikų kariuomenę šiame fronte sudarė šeši pėstininkų pulkai, ypatingos paskirties (komunistinis) batalionas, du raitelių eskadronai, du šarvuoti traukiniai, keturios lengvosios artilerijos baterijos ir sunkiosios artilerijos baterija¹¹.

Lietuvos kariuomenę labai sustiprino Karo mokyklos pirmosios laidos karininkai, kurių rengimu tiesiogiai rūpinosi vyriausiasis karo vadas generolas S. Žukauskas. Karo mokykla, pradėjusi darbą 1919 m. kovo 8 d., po keturių mėnesių išleido pirmąją laidą – 89 kariūnus ir septynis puskarininkius su teise gauti karininko laipsnį kariuomenės dalyse. Sutrumpintą kursą diktavo karo sąlygos ir karininkų trūkumas. Rengiant sutrumpintą karo mokyklos programą buvo prisilaikoma rusų armijos praporščikų mokyklos keturių mėnesių kurso. Kariūnai susipažino su šautuvu, lengvuju ir sunkiuju kulkosvaidžiais, rankinėmis ir šautuvų granatomis, šarvuotais automobiliais ir traukiniais, lauko patrankomis ir net tankais. Trumpas mokymosi laikas ir kitos aplinkybės neleido pasiruošti komplikuotiems reguliariosios kariuomenės ugnies kautynėms. Teko tenkintis rengiant kariūnus partizaninio pobūdžio veiksams. 1919 m. liepos 6 d. įvyko iškilmingos kariūnų išleistuvės, kuriose dalyvavo Respublikos Prezidentas A. Smetona, Valstybės Tarybos pirmininkas S. Šilingas, krašto apsaugos ministras A. Merkys, vyriausiasis karo vadas S. Žukauskas, generalinio štabo viršininkas M. Velykis, daug kitų aukštųjų svečių. Po išleistuvių naujieji karininkai išvyko tiesiai į frontą¹².

Pagal Laikinosios vyriausybės 1919 m. vasario 7 d. patvirtintus „Ypatinguosius valstybės apsaugos įstatus“, karo metu arba gresiant suirutei šalyje ar pavienėse jos srityse buvo skelbiama karo padėtis. Į

tokias sritims buvo skiriami miestų ir apskričių karo komendantai. Juos skirdavo krašto apsaugos ministras, o pafrontėje – ir karinių dalinių vadai. Karo komendantai turėjo rūpintis mobilizaciniais ir saugumo palaikymo reikalais. Komendantų reikalavimus vykdė ir kitų ministerijų pareigūnai. Vyriausiajam karo vadui generolui S. Žukauskui teko steigti komendantūras iš bolševikų išvaduose vietose. Jo įsakymu buvo sudarytos Utenos ir Rokiškio miestų bei apskričių komendantūros.

1919 m. rugpjūčio 22 d. generolas S. Žukauskas, parengęs naują puolimo planą, įsakė Lietuvos kariuomenei pradėti paskutinįją operaciją prieš rusų bolševikų kariuomenę ir išstumti ją už Dauguvos. Operaciją pradėjo 1-oji brigada. Rugpjūčio 24 d. ji prasiveržė pro sustiprintą Šventosios upės–Južinto bei Suseto ežerų ruožą ir sėkmingai žygiavo pirmyn. Rugpjūčio 25 d. buvo užimti Zarasai. Tuomet vyriausiasis karo vadas įsakė pulti ir 2-ajai brigadai, kuri ankstryvą rugpjūčio 26 d. rytą prasiveržė pro Čičirio bei Avilio ežerų tarpeklį ir, apėjusi priešą iš užnugario, privertė raudonarmiečius trauktis iš Raudinės dvaro įtvirtintų pozicijų. Nors priešas atkakliai gynėsi, operacija vyko sklandžiai. Ji laikoma viena iš geriausiai pavykusių kovose su bolševikais. Dėl lietuvių kariuomenės lanksčių manevrų bolševikams nepavyko išnaudoti senųjų Pirmojo pasaulinio karo rusų įtvirtinimų. Rugpjūčio 29 d. Marijampolės ir Panevėžio batalionai užėmė Alūkstos miestelį ir priėjo Dauguvos upę. Rugpjūčio 30 d. 1-oji brigada užėmė Kalkūnų bei Turmanto geležinkelio stotis ir savo kairiuoju sparnu priėjo prie Dauguvos. Bolševikai pasitraukė į šiaurinį Dauguvos upės krantą, tačiau išsilaikė Grivoje – Daugpilio priemiestyje pietiniame Dauguvos krante, iš kur bandė kontratakuoti.

Ar buvo generolui S. Žukauskui kilusi mintis forsuoti Dauguvą ir užimti Daugpilį? Istorikas Kazys Ališauskas pateikia tokį epizodą. 1919 m. rugpjūčio 30 d. 2-ajam pėstininkų pulkui puolant Krukonių ir Romaniškių rajone, vieškeliu iš Sventės dvaro atvyko vyriausiasis karo vadas generolas S. Žukauskas su keletu raitų žvalgų. Trumpai pasikalbėjęs su pulko vadu, nujojo pro priešakinę saugą Krukonių link, į 2-osios brigados veiksmų rajoną. Jis apžvelgė Daugpilį bei apylinkes, o grįžęs įsakė: „Neiti per upę“¹³.

Taigi lietuvių ir rusų kariuomenės skyrė natūrali gamtos kliūtis – Dauguvos upė. Kautynės neteko pirmiau turėto manevrinio pobūdžio ir perėjo į pozicines. Kariuomenės vadovybė galėjo dalį jėgų iš Daugpilio fronto pervesti į Šiaulių–Radviliškio apylinkes kovoti su nauju priešu – bermontininkais. 1920 m. sausio 5 d. latviai su lenkais paėmė Daugpilį, ir lietuviai nebeturėjo fronto su bolševikais. Kariuomenę teko pergrupuoti.

„DĒKINGUMO JAUSMŲ PILNA TĒVYNĒ...“

1919 m. rugsėjo 9 d. valstybės Prezidentas Antanas Smetona laiške „Jo Ekscelencijai Vyriausiam Kariuomenės vadui Generolui Žukauskui“ rašė: „Mūsų kariuomenė, sumaningai Tamstos vedama, paskutiniais keliais mėnesiais apvalė Lietuvą nuo rusų bolševikų, kurie turėjo ir geresnių technikos priemonių, ir daugiau gyvosios jėgos. Ukmergės, Panevėžio, Utenos mūšiai, pagaliau atkakli Zarasų kova, kurioje mūsų kariautojai su savo rikiomis priešakyje turėjo įveikti geležies vielomis aptvarstytas vietas – štai tie žygiai, kuriuose teko Tamstai parodyti Vyriausiojo vado mitrumas. Mūsų atgimstančioji Tėvynė džiaugdamosi įrašo į istorijos lapą tuos mūsų žygių laimėjimus. Dėkingumo jausmų pilna Tėvynė per mane taria ačiū Tamstai, Vyriausiasis Vade, ir visai mūsų kariuomenei. Tėvynės vardu prašau man pristatyti ypač pasižymėjusius karininkus ir kareivius“¹⁴.

Į šį valstybės Prezidento pasveikinimą vyriausiasis kariuomenės vadas generolas S. Žukauskas atsakė šiais žodžiais: „Karininkai ir kareiviai! Tiek maloningų Jo Ekscelencijos Valstybės Prezidento žodžių aš užsitarnavau tikrai per Jus ir Jūsų narsumą. Jūs parodėte, kad esate verti savo Tėvynės sūnūs. Aš esu tikras, kad Jūs nenuleisite kalavijo tolei, kolei išginsite visus mūsų Tėvynės priešininkus, norinčius mūsų nepriklausomybę paglemžti. Aš esu tikras, kad Jūs dar vieną laurų šakelę įpinsite į mūsų ginklo garbės vainiką besikaudami – iškovodami mūsų kraštui mylimos Tėvynės nepriklausomybę. Valio mūsų Valstybės Prezidentas! Valio mūsų Tėvynė! Valio narsi mūsų kariuomenė!“¹⁵

1919 m. rugsėjo 13 d. valstybės Prezidentas A. Smetona dar kartą pasveikino kariuomenę, plačiau apibūdindamas pergalės reikšmingumą, įvertindamas vyriausiojo kariuomenės vado vadovavimo meną ir paskelbdamas, kad generolą S. Žukauską apdovanoja „trečiojo ir antrojo laipsnio Lietuvos karžygių kryžiumi“¹⁶.

Rusų bolševikų kariuomenės išvijimas buvo tik sėkminga nepriklausomybės kovų pradžia. Tada joks orakulas negalėjo nuspėti, ar ilgai dar reikės atmušinėti Lietuvos nepriklausomybės priešų atakas. Jaunai Respublikai teko patirti dar ne vieną mirtinai pavojingą išbandymą. Pačiais kritiškiausiais momentais kariuomenei vadovauti buvo kviečiamas generolas Silvestras Žukauskas, kurio profesionalumas ir patirtis padėdavo rasti optimalius sprendimus.

¹–Ališauskas K. Lietuvos kariuomenė (1918–1940). – Lietuvių enciklopedija, t. 15, Boston, 1968, p. 94–95.

² Krašto apsaugos ministerijai įsakymas Nr. 76. Kaunas, 1919 m. gegužės 6 d.

³ Ališauskas K. Min. veik., p. 96.

- ⁴ Visai Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 1. Kaunas, 1919 m. gegužės 1 d.
- ⁵ *Ališauskas K.* _Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918-1920, t. 1, Čikaga, 1972, p. 208.
- ⁶ Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 96. Kaunas, 1919 m. birželio 20 d.
- ⁷ *Anušauskas A.* Lietuvos slaptosios tarnybos (1918-1940), Vilnius, 1993, p. 19–21.
- ⁸ *Ališauskas K.* Gen. Silvestras Žukauskas.– Kariūnas, 1937, Nr. 6, p. 226–232.
- ⁹ *Leščius V.* Lietuvos kariuomenė 1918-1920. Vilnius, 1998, p. 184–185.
- ¹⁰ Jo Ekscelencijai Vyriausiam karo vadui generolui Žukauskui [Vilniaus lietuvių sveikinimas. 1919 m. birželio 15 d.]. – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštynas, f 255-1013, l. 30.
- ¹¹ *Ališauskas K.* Lietuvos kariuomenė (1919-1940). – Lietuvių enciklopedija, t. 15, Boston, 1968, p. 98.
- ¹² *Leščius V.* Min. veik., p. 164–165.
- ¹³ *Ališauskas K.* _Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920, p. 306–312.
- ¹⁴ Vyriausiojo karo vado įsakymas Nr. 33. Kaunas, 1919 m. rugsėjo 14 d.
- ¹⁵ Ten pat.
- ¹⁶ Vyriausiojo karo vado įsakymas Nr. 35. Kaunas, 1919 m. rugsėjo 20 d.

Šeimyniškių g. 34-9, LT-2051 Vilnius

Gauta 2005 01 15

Atiduota spausdinti 2005 05 24